

OUD LEIDEN NIEUWS

KWARTAALBLAD VAN DE HISTORISCHE VERENIGING OUD LEIDEN

jaargang 9, nummer 3
september 2021

Leiden waterstad

Op bovenstaande achttiende-eeuwse tekening van Paulus Constantijn la Fargue: de Korte Mare, gezien van de Nieuwe Mare naar het noorden. Links de Nieuwe Mare met enige figuren. Rechts de Korte Mare met enige trekschuiten naar Haarlem gelegen bij de Langegrachtsbrug. Op de achtergrond de Marepoort en Marepoortsbrug.

Graaf de Mare weer open!

'Blue Deal Waterstad' is de titel van een symposium dat Het Waterambacht Leiden op 27 oktober organiseert in de Marekerk. Daarbij gaat het vooral over het gebruik van het water in de stad in de toekomst (zie pagina 35).

Ook vicevoorzitter Jan-Jaap de Haan laat zich er in dit nummer over uit. In zijn toelichting op het 'Manifest voor de toekomst' pleit hij voor het weer opengraven van de Mare. Een oude discussie die opnieuw aandacht verdient (zie pagina 10).

Van de redactie

Nu de meeste coronamaatregelen zijn opgeheven begint het najaar voor de HVOL als vanouds met veel activiteiten. Over de Diesviering, Open Monumentendag en de Maand van de Geschiedenis veel meer in deze editie van *OLN*. Voor alle aangekondigde bijeenkomsten geldt dat actuele informatie over de dan nog noodzakelijke beperkingen te vinden is op onze website www.oudleiden.nl.

We introduceren in dit nummer twee nieuwe rubrieken. Jan Rijdsdam bespreekt in 'beschadigd stadsgezicht' voortaan elk kwartaal een doorn in zijn oog en Marleen Hogendoorn portretteert een van de vele vrijwilligers van de vereniging.

Ten slotte: In het vorige nummer van *Oud Leiden Nieuws* (jaargang 9 nummer 2) is als auteur van het artikel over de Lutherse Kerk ten onrechte Emil Broesterhuizen vermeld. De schrijver is Gregor Weber.

In het artikel over het 'Manifest voor de Toekomst' zijn bij het tweede punt enkele woorden weggefallen. Er had moeten staan: We willen voortbouwen op de stadsvisie 'Stad van ontwikkelingen' waarin (historische) cultuur een dragende pijler en een krachtig leidend beginsel voor ontwikkeling is, in plaats van een versiersel of decor.

De redactie

In dit nummer

Van de voorzitter, <i>Steven Engelsman</i>	3
Hutspot op 2 oktober van Schans Lammen naar binnenstad	4
Programma van de 119de diesviering van de Historische Vereniging Oud Leiden	5
Dieslezing 'Het volkomen geleerdenleven van Christiaan Snouck Hurgronje' door Wim van den Doel	6
Mijn monument is jouw monument	7
Jan-Jaap de Haan, vicevoorzitter HVOL: 'Op een dag kent niemand het verhaal meer'	10
Bernhard Buurman: architect voor zakenman en arbeider, <i>Arie de Jong en Cor Smit</i>	12
Stadswandeling met Mijke De Ru en Luuk Mulders, <i>Ton van Brussel</i>	15
De ontmanteling van het beschermd stadsgezicht is begonnen, <i>Jan Rijdsdam</i>	18
Lave émaillée: geglazuurde straatnaambordjes in Leiden, <i>Thijs de Vries</i>	20
Vrijwilliger uitgelicht: Willem Hogendoorn	23
Boekbesprekingen, <i>Bram van Leeuwen</i>	24
'Blue Deal Leiden Waterstad', <i>Jan Wieles</i>	35
Excursies	36
Bedrijfsleden	38
Agenda	40
Colofon	40

Het belang van Keti Koti

Keti Koti, de viering van de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863, was dit jaar een grootse gebeurtenis. In Amsterdam bood burgemeester Femke Halsema namens het stadsbestuur haar excuses aan voor de 'grootschalige, mondiale en langdurige' betrokkenheid van haar stad bij slavernij. Amsterdam heeft zijn welvaart in belangrijke mate te danken aan de vele ondernemingen in de West en de Oost waarin de stad grootaandeelhouder was. In Rotterdam had burgemeester Aboutaleb al twee jaar geleden opgeroepen om met excuses een definitieve punt te zetten achter deze donkere bladzij uit de geschiedenis; de gemeenteraad besluit daarover dit najaar. En zo waren er dit jaar meldingen uit Utrecht, Groningen, Hoorn, Middelburg, Den Haag en ga maar door.

En Leiden dan? Ook hier dit jaar een klein evenementje. Bij de entree van Museum Volkenkunde een bescheiden kranslegging, enkele speeches en een handjevol belangstellenden. Veel was het niet, de landelijke pers heeft het zeker niet gehaald. Waarom niet? Zijn wij er in Leiden dan zo weinig bij betrokken? Nee, dat is het niet. Leiden loopt niet achter, mocht u dat denken. Leiden was een voorloper en inmiddels heeft ook hier een meerderheid in de gemeenteraad zich uitgesproken voor een nationale viering van Keti Koti.

Al in 2003 organiseerden de Schouwburg en Volkenkunde het festival Global Experience ter gelegenheid van 140 jaar afschaffing van de slavernij. Arthur Japin had speciaal voor ons zijn *Zwarte met het Witte Hart* omgewerkt tot eenakter, en die werd drie keer in de Leidse Schouwburg opgevoerd. Maar veel bezoekers trokken we er niet mee, de kaartjes hebben we royaal moeten weggeven om nog een enigszins gevulde zaal te hebben. Ook de sporen van de slavernij in Leiden zijn

allang gedocumenteerd, iets wat Den Haag dit jaar aankondigde te zullen doen.

Vier jaar geleden publiceerden Gert Oostindie en Karwan Fatah Black een inventarisatie van de ruim 70 locaties in en om Leiden waar raakvlakken met de slavernijgeschiedenis bestaan. Ik zie hier een schone taak voor Oud Leiden om er mede voor te zorgen dat ook in Leiden Keti Koti een belangrijke herdenkingsdag wordt.

En verder? U heeft ze ongetwijfeld al gezien, de driehoeksborden in de stad met reclame voor onze legowedstrijd 'Stad in Steentjes!' Iedereen is uitgenodigd gebouwen of gebeurtenissen uit Leiden in Lego te bouwen, en inzendingen in het echt of op foto aan te leveren. Tot 23 oktober. De campagne begint steeds meer vaart te krijgen, legomasters Roy en Thomas en legoboeroemdheid Bibi doen mee als jury die eind oktober de inzendingen beoordeelt. Het is een project van vicevoorzitter Jan-Jaap de Haan in partnerschap met aannemersbedrijf Du Prie, met ELO, BplusC en Open Monumentendagen. Voor meer info: www.leideninsteentjes.nl.

Ten slotte nog een afscheid. Bram van Leeuwen heeft 17 jaren lang de boekrecensies voor *Oud Leiden Nieuws* voor zijn rekening genomen. Hij houdt er mee op, en in dit nummer de laatste twee van zijn hand. Bram, heel hartelijk dank ervoor! Het lakenloodje heb je al lang geleden gekregen... We zullen Bram samen met Lenie Witkam, Rudi van Maanen, Gerard Kramer en Rens Heruer uitzwaaien bij onze Dies op 30 oktober. Ik verheug me er op u daar te ontmoeten.

Steven Engelsman

Hutspot op 2 oktober van Schans Lammen naar binnenstad

Onze voorzitter Steven Engelsman en eigenaar Sjaak van de Geijn van de Tuin van de Smid vertrekken op 2 oktober met een pan hutspot van de Schans Lammen naar de Hooglandse Kerkgracht. Daar overhandigen ze de pot aan het begin van de traditionele hutspotmaaltijd aan de voorzitter van de 3 October Vereniging Rik Kamps en burgemeester Henri Lenferink. Ze hopen zo de Schans Lammen voorgoed als locatie in de 3 Octoberviering op te nemen.

Iedere Leidenaar kent het verhaal van de weesjongen Cornelis Joppensz die in de vroege morgen van 3 oktober 1574 de stad uitsloop en bij de Schans Lammen een ketel met hutspot vond. Dat verhaal klopt echter maar ten dele, want het was niet Cornelis Joppensz, maar Gijsbert Cornelis Schaek die pot vond en er zat ook niet de hutspot in zoals we die tegenwoordig eten.

Ook de vindplaats bleek een andere. Die was niet bij station Lammenschans, waar nog altijd het beeld van de jongen met de hutspot staat, maar waar dan wel?

Het is aan Sjaak van de Geijn, de oprichter en uitbater van de Tuinen van de Smid in park Cronesteyn te danken dat daar na lange tijd uitsluitend over kwam. Hij is al lang geïnteresseerd in de geschiedenis van de stad en zeker ook van het gebied waar hij zijn horecabedrijf runt. Van de Geijn wilde weten waar die historische Schans Lammen, waar niet alleen het station, maar ook een weg en een brug hun naam aan ontleen, nu precies gelegen had.

Vier jaar geleden begon hij een crowdfunding om de locatie te achterhalen. Daar tekenenden 130 mensen op in. Het leidde tot een opdracht van de provincie Zuid-Holland voor een 'cultuurhistorisch onderzoek', uitgevoerd door Ruurd

Kok. De provincie heeft de onderzoeksresultaten nog altijd niet officieel gepresenteerd, maar heeft het concept-rapport wel op haar website gepubliceerd. Duidelijk is nu waar de Schans heeft gelegen en waar Gijsbert Cornelis Schaek de pot gevonden moet hebben. Rest nog de vraag wat te doen met die kennis?

Voor Sjaak van de Geijn staat vast dat de Schans een plek moet krijgen in de 3 Octoberviering en in dat streven heeft hij een medestander gevonden in de Historische Vereniging Oud Leiden. Vandaar het initiatief om op 2 oktober met een ludieke actie hutspot van de Schans naar de Hooglandse Kerkgracht te brengen in de hoop dat dit een jaarlijks terugkerende gang zal worden. Het bestuur van de 3 October Vereniging moet er nog over besluiten.

Sjaak van de Geijn bij de ontdekking van de Schans Lammen. Foto: Provincie Zuid-Holland.

Programma van de 119de diesviering van de Historische Vereniging Oud Leiden

ZATERDAG 30 OKTOBER 2021 IN DE HOOGLANDSE KERK

- 10.00 uur** kerk open
- 10.30 uur** opening met het gezamenlijk zingen van het Leids Volkslied, gevolgd door toespraak HVOL-voorzitter Steven Engelsman en 'ceremonie protocollaire' in maart benoemde ereleden Rens Heuer en Gerard Kramer
- 11.00 uur** dieslezing (zie verderop)
- 11.50 uur** presentatie *Leids Jaarboekje* 2021
- 12.10 uur** presentatie Historische Kalender Leiden 2022
- 12.15 uur** sluiting officiële gedeelte

Na de sluiting kan op vertoon van de ledenpas het *Leids Jaarboekje* 2021 in de kerk worden opgehaald. Een gratis consumptie wordt aangeboden tegen inlevering van de bon die u bij binnenkomst

ontvangt. In de kerk kan na afloop van het officiële gedeelte een bescheiden markt worden bezocht, met kraampjes van enkele HVOL-commissies. De Historische Kalender Leiden 2022 wordt tijdens de markt tegen een gereduceerd tarief van 5 euro te koop aangeboden. De deuren van de kerk gaan rond 14.00 uur weer dicht.

* Degenen die niet in staat zijn om het *Jaarboekje* tijdens de diesviering op te halen, krijgen het boekje op het woonadres bezorgd. Daar kan enige tijd overheen gaan.

* Bovenstaande is afhankelijk van de dan geldende coronamaatregelen. Op de HVOL-site en in nieuwsbrieven is de meest actuele informatie terug te vinden.

Een impressie van de diesviering 2019. Foto Niek Bavelaar.

* De Historische Kalender 2022 is vanaf 2 november voor 5 euro en op vertoon van uw ledenpas ook verkrijgbaar bij Uitgeverij Ginkgo aan de Citrusweg 12, 2312 KD in Leiden (alleen op werkdagen tijdens kantooruren). Met Ginkgo kan desgewenst telefonisch (071 512 5636) of via e-mail (uitgeverijginkgo@xs4all.nl) contact worden gezocht. Bij de bekende boekhandels in Leiden is de kalender tegen die tijd voor 6,50 euro te koop.

Het volkomen geleerdenleven van Christiaan Snouck Hurgronje

LEZING BIJ GELEGENHEID VAN DE 119DE DIES VAN DE HISTORISCHE VERENIGING OUD LEIDEN DOOR PROF. WIM VAN DEN DOEL

ZATERDAG 30 OKTOBER 10.30 UUR, HOOGLANDSE KERK, NIEUWSTRAAT

Op zaterdag 30 oktober vieren we traditioneel haar verjaardag met de Dies in de Hooglandse Kerk. Prof. Wim van den Doel houdt die ochtend de Dieslezing met de titel 'Het volkomen geleerdenleven van Christiaan Snouck Hurgronje'.

Hurgronje is een buitengewoon intrigerende persoon: avonturier, overheidsadviseur en briljant wetenschapper. Cum laude afgestudeerd in de arabistiek in Leiden ging hij naar Mekka voor onderzoek naar de islam en hij bekeerde zich tot de islam om door te kunnen gaan voor moslim in Mekka. Zijn onderzoek beschreef hij in een nog altijd goed leesbaar antropologisch en literair meesterwerk.

Hij meldde zich bij het koloniale bestuur in Nederlands-Indië voor onderzoek naar de lokale bevolkingen om leger en koloniaal bestuur de middelen in handen te geven om hun gezag te vestigen, onder andere op Atjeh. Hij was voorstander van een verlicht koloniaal bestuur, zijn adviezen aan van Heutz werden vaak niet opgevolgd. Hij trouwde tweemaal met een Soedanese vrouw, met wie hij vijf kinderen kreeg. Na zeventien jaar nam hij afscheid van Indië en aanvaardde de post van hoogleraar Arabisch in Leiden. Zijn Indonesische kinderen zou hij nooit meer zien.

Hij werd adviseur van de regering voor Nederlands-Indië. In 1923 stelde hij voor de staatsinrichting van Nederlands-Indië sterk te hervormen, af te stappen van de gedachte dat de 'inheemsen'

moreel en intellectueel minderwaardig waren en hun 'vrije vertegenwoordigende lichamen en zo groot mogelijke autonomie' te geven. Deze adviezen werden in de wind geslagen. Snouck, rector magnificus in 1921 en 1922, leidde een nieuwe generatie arabisten en oriëntalisten op die aan zijn karakter en snibbige toon een trauma overhielden.

Wim van den Doel bracht dit voorjaar zijn biografie van Snouck Hurgronje uit onder de titel *Snouck – Het volkomen geleerdenleven van Christiaan Snouck Hurgronje*. In zijn lezing geeft hij een schets van het boeiende leven en interessante werk van Snouck en legt daarbij de nadruk, het blijkt al uit de subtitel van de biografie, op Snouck als groot wetenschapper met enorme bijdragen aan de arabistiek en oriëntalistiek.

Wim van den Doel is hoogleraar algemene geschiedenis in Leiden en decaan van de alliantie van de Universiteit Leiden, de TU Delft en de Erasmus Universiteit Rotterdam (LDE). Hij heeft meerdere boeken over de Nederlandse koloniale geschiedenis op zijn naam staan, waaronder Zo ver de wereld strekt. De geschiedenis van Nederland overzee vanaf 1800 (Prometheus 2011).

Mijn monument is jouw monument

Zaterdagochtend 11 september luiden overal in het land klokken en carillons feestelijk de 35e editie van de Landelijke Open Monumentendagen in. Leiden boft met twee recent gerestaureerde carillons in respectievelijk de stadhuistoren en de toren van de Lodewijkskerk.

De Europese Erfgoed koepelorganisatie heeft dit jaar 'inclusive heritage' met als ondertitel 'Heritage for everyone' als leidraad gekozen voor de komende Open monumentendagen. Vrij vertaald: *Mijn monument is Jouw monument*. Iedereen is van harte uitgenodigd om een kijkje te nemen in een van de 34 opengestelde monumenten en markante gebouwen.

Of iedereen ook daadwerkelijk overal over de drempel kan komen, is nog niet zo vanzelfsprekend. Een grote groep mensen ondervindt dagelijks hinder in de openbare ruimte en bij het betreden van gebouwen. Statige grachtenpanden, kerken en kastelen zijn meestal niet gebouwd in een tijd dat hier rekening mee werd gehouden. Samen met de leden van het Platform Gehandicapten Leiden hebben wij dit jaar onze opengestelde monumenten onder de loep genomen en bekeken op toegankelijkheid. De monumenten die rolstoeltoegankelijk zijn, hebben we opgenomen in een route. Fysieke toegankelijkheid is slechts één aspect van het thema dit jaar.

Migranten en passanten

In de route Van heinde en verre voert Cor Smit ons langs plekken waar nieuwkomers, migranten en

De moskee in wijk De Kooi. Foto Sjoep de Jong.

passanten zich vestigden en hun eigen plekje binnen de Leidse samenleving vonden. Van Lutheranen uit Duitsland, de Walen en de Engelsen tot de Turkse arbeidsmigranten die in begin van de jaren '70 van de vorige eeuw een thuis vonden, bouwden hier huizen, winkels en plekken van samenkomst en gebed (**Moskee Mimar Sinan** en **Al Hijra Moskee**). Dat de nieuwe gemeenschappen dan ook graag hun eigen geloof wilden belijden werd oogluikend toegestaan, zolang het maar niet in het openbaar was. Het kerkgebouw (schuilkerk)

De minbar in de Al Hijra Moskee. Foto Saskia Leupen.

De Lutherse kerk. Foto Saskia Leupen.

mocht niet zichtbaar zijn vanaf de openbare weg (**Lutherse kerk** en **Lokhorstkerk**).

We stuiten ook op het besef dat de verhoudingen niet altijd egalitair waren en dat de Nederlandse handelsgeest in haar vroegere koloniale gebiedsdelen op een eenzijdige manier de grondstoffen gebruikte en de plaatselijke bevolking uitbuitte. Een aantal van de statige grachtenpanden is gebouwd met fortuin dat is vergaard in die periode. De maatschappelijke discussie hierover is actueel. Loop dit jaar de Regenboogwandeling, uitgezet door COC Leiden (**De Kroon**) en ontdek plekken in Leiden die een rol hebben gespeeld in de emancipatie van de homo's, lesbiennes en de LHBTIQ+-gemeenschap.

Langegracht met De Kroon Foto Sjoep de Jong.

Kansen voor gelijkheid

Ook sociale ongelijkheid is een issue. Het maakt wel degelijk uit waar je wieg heeft gestaan: in een

galerijflat of in een tuindorp of in een villawijk. In **Het Gebouw**, multifunctioneel centrum in de Kooi, en in **Diaconaal Centrum De Bakkerij** zijn diverse maatschappelijke organisaties gehuisvest die strijden voor gelijke kansen voor iedereen. Het Utopa Kinderrechtenhuis, gevestigd in het voormalige **Heilige geest- of arme Wees- en kindershuis** strijdt voor gelijke ontwikkelingskansen voor alle kinderen. Dick de Boer stipt in zijn Oud Leiden lezing op vrijdag 10 september het typisch Nederlandse verschijnsel van de hofjes aan. Leiden was een van de steden waar deze specifieke vorm van zorg voor (bejaarde) behoeftigen vroeg tot ontwikkeling kwam. Het verhaal van die individuele hofjes is bekend, maar er gaat nog veel achter schuil.

Pandemie

Met de coronapandemie op ons netvlies, is er dit jaar ook aandacht voor andere ziekten die een belangrijke rol speelden in de Leidse geschiedenis. Bezoek het **Pesthuis**, of het huis aan de **5e Binnenvestgracht 7** dat ooit vermeld stond als pesthuisje. In **Rijksmuseum Boerhaave** is de tentoonstelling 'BESMET' te zien. Dit gebouw stond vroeger bekend als pest- en dolhuis. Zondagmiddag belicht

Het pesthuisje op de 5e Binnenvestgracht 7. Foto Saskia Leupen.

Informatiepunt HVOL

Tijdens de Open Monumentendagen beschikt de HVOL traditiegetrouw over een eigen hoekje op het centrale informatiepunt, dit jaar gevestigd in het gebouw van MBO-Rijnland aan de Breestraat. Onder meer zijn oude jaarboekjes en bijzondere (historische) uitgaven over Leiden tegen een gereduceerd tarief verkrijgbaar. Tevens zijn vrijwilligers van onze Beeldbank aanwezig voor tekst en uitleg over de vele duizenden foto's die zich in ons archief bevinden. En vanzelfsprekend kunt u er terecht voor het aanmelden van een nieuw (cadeau)lidmaatschap.

Jan Dröge in Rijksmuseum Boerhaave (en digitaal) deze gebouwen in zijn lezing 'Bouwen voor besmettelijke ziekten in Leiden'.

Relief familie op de muur van de vroegere V&D. Foto Sjoep de Jong.

Panden in verbouwing

Behalve de monumenten die rond het thema zijn geselecteerd is er ook altijd weer een aantal panden dat een nieuwe bestemming krijgt zoals industrieel erfgoed, (**Papegaaisbolwerk**, **Scheltema Leiden** en **Vm. Schakelstation**) of bijzondere woonhuizen vóór, tijdens of na de verbouwing (**Rapenburg 49**, **Apothekersdijk 15** en **Sunny**

Sunny Home, het markante, houten woonhuis van schrijver Maarten Biesheuvel. Foto: Patricia Nauta.

Home). Met het oog op de coronamaatregelen zijn deze panden beperkt toegankelijk en alleen met reservering.

Jeugd & muziek

Zoals elk jaar ontvangen alle Leidse schoolkinderen van de groepen 5 tot en met 8 de gratis KidsGids met een monumenten speurroute door de stad. Voor de jonge monumentenbezoeker is weer van alles te doen bij de Kidsactiviteiten in de **Hor-tus botanicus**. In de buitenlucht, op het Plein voor de exact 900-jarige Pieterskerk speelt De Leydse kluchtcompagnie en treedt een selectie op van de vele koren die Leiden rijk is.

Saskia Leupen

(Coördinator Open Monumentendagen)

Voor actuele informatie en eventuele reserveringen voor rondleiding: www.openmonumentendagen.nl.

Jan-Jaap de Haan, vicevoorzitter HVOL: 'Op een dag kent niemand het verhaal meer'

In het zomernummer van *OLN* publiceerde het bestuur het manifest 'Historie is de kracht van de toekomst'. Het is een visie op de stad in zeven punten, met vijftien stappen om de geschetste doelen te bereiken. Architect is de historische commissie onder leiding van oud-wethouder Jan-Jaap de Haan, sinds enkele maanden vicevoorzitter van de vereniging.

Vanwaar dit manifest?

De Haan: "Wij willen als vereniging constructief meedenken over de toekomst van de stad. Soms moest je in een laat stadium verzet aantekenen tegen plannen waar je feitelijk geen invloed meer op kan hebben. Eigenlijk vinden we dat niet prettig. We willen daarom de komende jaren proberen in een aantal discussies in een vroeg stadium onze kennis, ervaring en enthousiasme voor erfgoed breed te delen.

"Een manier is om bij de vorming van verkiezingsprogramma's te zorgen voor aandacht voor erfgoed. Het is tenslotte veel meer dan alleen een soort prettig decor. Je moet de historie de inspiratiebron laten zijn voor richting van de ontwikkeling van de stad. Als we alleen maar alles bij het oude willen laten en onze voorouders hadden hetzelfde gedaan, dan was de Pieterskerk nu nog een houten kapel geweest. Een stad moet zich kunnen blijven ontwikkelen, maar wat ons betreft meer geïnspireerd door het rijke verleden.

"We hebben al een goede afspraak dat wij vroegtijdig bij bouwprojecten betrokken worden, zeker in het beschermd stadsgezicht. Een enkele keer worden we toch weer vergeten, zoals recent bij het project De Waterkant bij de Wilhelminabrug. Ook over het zichtlijnenonderzoek voor Lead, het project met de woontorens aan de Willem de Zwijgerlaan, hadden we veel intensiever willen mee denken."

Schets eens de meerwaarde van de inbreng van de vereniging.

"Het begint bij kennis en inzicht over wat dingen waard zijn. De schoorstenen zijn een leuk voorbeeld. Die waren zelfs een venster in de Leidse canon. Van dat industriële verleden is heel weinig over en van de resterende schoorstenen die we hadden waren er tot een jaar of tien geleden maar heel weinig beschermd. Op een dag kent niemand dat industriële verhaal meer, dan stort zo'n schoorsteen in en ben je ook het verhaal van de geschiedenis van die locatie kwijt. Draagvlak voor het behoud begint bij het levend houden van de geschiedenis en dat doe je door het vertellen van het verhaal. Als dat niet was gebeurd was bijvoorbeeld Matilo vergeten en nooit op de werelderfgoedlijst van Unesco gekomen. Bovendien: zoiets is niet statisch. Je moet je voorstellen dat de panden van V&D en De Nieuwe Energie nog in de jaren tachtig door des-

Stad in steentjes

Tijdens de lockdown spelend met Lego met zijn twee zoons bedacht Jan-Jaap het project 'Stad en steentjes'.

Jan-Jaap: "Mijn zoons van acht en tien hadden in hun stad nog een stadhuis nodig en toen riep ik stout: "Zullen we het Leidse stadhuis bouwen?" Van het een kwam het ander. Er moest een blauwe tram bij komen en inmiddels zijn we met de Koornbeursbrug bezig en hebben we nog wel een paar wat losse ideeën. Toen Legomasters op televisie kwam bleek dat Lego onder kinderen van alle leeftijden weer heel populair is geworden. Het is echt puzzelen voor gevorderden. Zo ontstond het idee om Leiden in Lego te gaan bouwen.

Als je als kind eenmaal een keer de Sterrenwacht hebt nagebouwd heb je voor de rest van je leven een andere relatie met zo'n gebouw. Het is een prachtige manier om met de geschiedenis van de stad bezig te zijn.

Voor meer informatie: stadinsteentjes.nl.

kundigen als onbelangrijk werden beoordeeld. Nu zijn het zelfs Rijksmonumenten. Bij die dynamische ontwikkelingen in het denken over geschiedenis en ontwikkelingen wil de HVOL voorop lopen.

"Een goed voorbeeld is hoe wij door wethouder Spijker zijn betrokken bij de toekomst van het Werninkterrein, waar behalve de directiewoning weinig meer van de geschiedenis te vinden is. Onze 'Commissie Niet-beschermd Erfgoed' heeft daar toch interessante ideeën over. Bijvoorbeeld om te kijken of er ondergronds nog resten van de oorspronkelijke kalkovens te vinden zijn en of je die kunt visualiseren. Het is een plek waar we historisch gezien vrij weinig van weten.

Verantwoorde herbestemming van monumenten is een van de zeven punten uit het manifest. Dat dreigt nu bij de Lutherse Kerk mis te gaan.

"Dat is helaas een voorbeeld waar de gemeente zich actiever mee had kunnen bemoeien. Dat kan nu nog maar heel beperkt via het al dan niet verlenen van vergunningen. Bovendien zijn de kerk en de consistorie los van elkaar verkocht en dat maakt een verantwoorde herbestemming heel lastig.

"We kennen een paar goede herbestemmingen uit het verleden, de Pieterskerk bijvoorbeeld en het oude Academische Ziekenhuis. Verhoudingsgewijs zijn er heel weinig industriële gebouwen herbestemd. Eigenlijk alles wat rond de Langegracht stond is gesloopt. Scheltema, de Nobel en natuurlijk de Meelfabriek zijn wel recente bemoeigende voorbeelden.

Een opmerkelijk advies is ook de 'ontdemping' van de Lange Mare en het Kort Rapenburg. Dat lijken dagdromen of komen jullie met een burgerinitiatief?

"We hebben de Lange Mare met name genoemd omdat daar op het kruispunt van de Rijn, de Vliet en de Mare de geschiedenis van de stad is begonnen. Het is geen gracht, maar een rivier. Voorlopig zou het mooi zijn als het, met het opengraven van het Kort Rapenburg, in verkiezingsprogramma's terecht komt. Het is goed als we als vereniging ook vóór iets zijn, in plaats van alleen maar tegen. Er moet ook oog zijn voor het herstel van dingen die in het verleden zijn misgegaan. Vergeet trouwens niet dat er ook veel is voorkomen. Er is een aardig boekje over dingen die niet zijn gebouwd in Leiden, daarin zie je niets waarvan ik het achteraf jammer vind dat het er niet is gekomen. De universiteitsflat aan de Witte Singel, de schouwburg op het Schuttersveld of de flats aan de Oranjegracht."

Ton van Brussel

Bernhard Buurman: architect voor zakenman en arbeider

De architect Hendrik Jesse stond de afgelopen jaren volop in de belangstelling, onder meer door het behoud van de 'centrale blokken' in De Kooi. Minder bekend is Bernhard Buurman (1883-1951), maar daar komt nu verandering in. Zijn kleindochter Fleur Gieben werkt aan een biografie, een website en een inventarisatie van door hem ontworpen woningen en gebouwen. Ook deze Leidse architect heeft zijn sporen in de stad op veel plaatsen nagelaten.

De Oud-Katholieke Kerk aan de Zoeterwoudesingel.

Het voormalige Joods Weeshuis aan de Roodenburgerstraat.

Bernhard Buurman werd op 17 november 1883 in Haarlem geboren. Zijn vader werkte als uitvoerder in de bouw en verliet Haarlem voor een baan op de afdeling Civiele Werken van de gemeente Rotterdam. Na de toenmalige lagere school en de ambachtsschool ging Bernard werken bij de architect G. Pelt. In de avonduren volgde hij een opleiding aan de Rotterdamse Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen. Hij werkte bij verschillende architectenbureaus en maakte door een prijsvraag kennis met de Leidse architect W.C. Mulder. Die nodigde hem uit om als compagnon toe te treden tot zijn bureau. Dat bureau had een zeer brede groep van opdrachtgevers, van industriëlen waarvoor hij fabrieken én woonhuizen bouwde, tot de gegoede middenklasse en de middenstand. En in met name in opdracht van de 'Vereeniging tot Bevordering van den bouw van Werkmanswoningen' (verder: Werkmanswoningen) ook voor de arbeidersklasse.

Werkmanswoningen was in 1891 opgericht op initiatief van professor Greven, een maatschappelijk betrokken hoogleraar aan de Leidse universiteit. Samen met enkele collega's, professor Drucker en professor Van der Vlugt, maakte Greven zich sterk voor een betere huisvesting van de gewone man. Dat was weliswaar hard nodig, maar de financiering was niet gemakkelijk. De moeder van professor Drucker, een rijke weduwe, schoot te hulp en financierde de eerste hypotheek.

Ook de andere corporaties in Leiden lukte het pas na de Eerste Wereldoorlog, met steun van de Woningwet uit 1902, om op wat grotere schaal 'arbeiderswoningen' te bouwen.

W.C. Mulder was dus de architect en bouwheer van Werkmanswoningen, maar Bernhard Buurman nam die rol al snel van hem over, toen Mulder zich door ziekte moest terugtrekken. Hij overleed in 1920. Buurman bouwde voor Werkmanswoningen diverse interessante complexen: de Transvaalhof, rond de Celebesstraat, in het Westerkwartier en de Greven- en Druckerstraat. Mulder speelde eenzelfde rol bij de NV Leidsche Bouwvereniging (uit 1872!), maar die bouwde sinds 1895 niet meer. Buurman bracht daar verandering in, wat leidde tot twee fraaie kleine bouwprojecten in Staalwijk.

Verhuizing naar Leiden

Hij woonde in Leiden op verschillende adressen, maar verhuisde in 1924 naar de Cronesteinkade,

waar hij een pand had gebouwd om te wonen en te werken. Hij trouwde met Mary den Hollander en kreeg met haar drie kinderen. Dat pand staat er nog steeds prachtig bij en er is ook nog altijd een architectenbureau in gevestigd, de verre opvolger van Buurman: Bruins Soedjono.

Hij werkte ook buiten de stad, maar was in Leiden vele jaren niet alleen betrokken bij de bouw van sociale huurwoningen voor Werkmanswoningen, maar ontwierp ook villa's,

kantoren en deed het nodige voor de Leidse industrie. Hij tekende voor de Meelfabriek, voor een uitbreiding van de Grofsmederij en voor een deel van de nieuwe behuizing van het Leidsch Dagblad. Hij was ook de architect van het sociëteitsgebouw van Amicitia, van de Oud-Katholieke Kerk aan de Zoeterwoudsesingel en van allerlei scholen. Memorabel is het gebouw voor het Centraal Israëlitisch wees- en doorgangshuis aan de Roodenburgerstraat, bekend door de trieste geschiedenis in de Tweede Wereldoorlog (1943) toen de kinderen werden afgevoerd naar concentratiekampen. Zijn laatste klus was de supervisie over de bouw van ongeveer duizend woningen in Leiden Noord voor diverse woningbouwverenigingen, een project dat net voor zijn dood op 18 juni 1951 gereed kwam.

Fietstocht langs zijn ontwerpen

In de komende tijd zal op allerlei manieren aandacht zijn voor Bernhard Buurman en wat hij in Leiden heeft nagelaten. Over aandacht voor de verbouwing van de Meelfabriek hoeft niemand

De Grevenstraat, genoemd naar de oprichter van Werkmanswoningen, prof. Greven.

te klagen. Sommige projecten van Werkmanswoningen, nu bij Portaal, zijn in de afgelopen jaren prachtig opgeknapt. Denk bijvoorbeeld aan de woningen aan de Celebesstraat in De Kooi en de woningen aan en rond de Grevenstraat en Druckerstraat. Fleur Gieben werkt toe naar een publicatie en een website waar informatie over Bernhard Buurman is te vinden. Zij ontwikkelt een fietstocht langs huizen en gebouwen die door haar grootvader zijn ontwikkeld en burgemeester Henri Lenferink zal daarbij het startschot geven door bij de eerste tocht mee te fietsen. Ook zijn er plannen voor een bijeenkomst over Buurman en zijn werk. Oegstgeest kent al een buurt met straten vernoemd naar architecten, bijvoorbeeld Hendrik Jesse. Misschien wordt het tijd dat Leiden dat voorbeeld volgt en architecten als Buurman en Jesse in straten vernoemt.

Arie de Jong en Cor Smit

De foto's bij dit artikel zijn van Arie de Jong.

Stadswandeling met Mijke De Ru en Luuk Mulders

Stadswandeling is een rubriek in *Oud Leiden Nieuws*, waarin een ouder en een jonger lid van de vereniging langs voor hun belangrijke plekken in de stad lopen en herinneringen ophalen.

Mijke en Luuk op de 'laatste brug'.

Mijke de Ru is geboren en getogen in Leiden en studeerde na de middelbare school aan het Sweelinck Conservatorium in Amsterdam. Ze was docent, beleidsmedewerker en leidinggevende bij de muziekschool Leiden, later BplusC (bibliotheek en centrum voor beeldende kunst en cultuur). Ze is dirigent van ensembles, schoolorkesten en een kerkkoor.

Luuk Mulders is geboren in het ziekenhuis in Leiderdorp, maar getogen in Leiden. Na de middelbare school studeerde hij bedrijfseconomie in Den Haag en rondde hij een master Risicomanagement af. Hij werkt bij Zurich Insurance, als brandverzekeraar voor voornamelijk internationale bedrij-

ven, en is daarnaast gespecialiseerd in verzekeringen tegen overstromingsrisico's in Nederland.

We wandelen vanaf de Zijlsingel waar Luuk woont via het huis van Mijke aan de Groenesteeg, naar het vroegere appartement van Luuk in het voormalige politiebureau aan de Zonneveldstraat.

De Weversbrug

Luuk: "Ik heb de Meelfabriek uitgekozen, omdat het natuurlijk een heel kenmerkend gebouw is. Vanuit mijn raam kijk ik er op uit en zeker sinds ik thuis werk, doe ik dat veel. Het staat al bijna mijn hele leven leeg, maar nu krijgen de plannen om

Mijke voor haar huis in de Groenesteeg.

er wat mee te doen eindelijk vorm. Die transitie van industrie naar wonen vind ik interessant. Het is een fantastische plek, ik zou er wel willen wonen ja. Ook omdat we als familie met deze buurt een band hebben. Mijn oma's moeder heeft hier achter aan de Tweede Looiersgracht gewoond. Die bestaat nu niet meer, maar hemelsbreed woonden we dus vlakbij elkaar."

Mijke: "Toen ik klein was kwam ik hier vaak langs en zag ik hoe de schepen werden geladen met meel. Die zag je ze langzaam dieper het water in zakken tot op een bepaalde hoogte het laden stopte. Dat was echt leuk om naar te kijken."

Uiterstegracht

Mijke: "Mijn grootvader had een kruidenierszaak op Noordeinde 15 en hij kocht vaak in bij groothandel Jansen op de Uiterstegracht. Mijn vader en ik gingen dan soms mee, zo leerde ik deze buurt kennen. Ik vond het heel spannend, want het was hier wat je toen een achterbuurt noemde. Je zag de mensen matrassen en allerlei troep in het water gooien. Ik zag een keer een klein jongetje voor de deur zijn moeder roepen dat ie naar binnen wilde. Het raam boven ging open en een vrouw gooide zo een emmer water over dat kind heen."

De begraafplaats

Mijke: "De brug waar we nu op staan heet de laatste brug, omdat je hierover naar je laatste rustplaats ging. Er liggen allerlei beroemdheden. De moeder en een oom van Vincent van Gogh en Snouck Hurgronje, de arabist en natuurlijk ook een paar burgemeesters."

Luuk: "De beuk die hier staat is de dikste van Nederland. Hij is 200 jaar oud. Het voordeel van die lockdowns is dat ik veel met vrienden door de stad ben gaan lopen, naar de gevels heb gekeken en ook veel meer over de geschiedenis heb geleerd."

De Groenesteeg

Mijke: "Ik woon sinds 1976 in wat ooit de 2de Groenesteeg was. Ik krijg nog steeds brieven met dat adres erop. De straat is in de loop van de tijd steeds langer geworden. Elk nieuw deel kreeg een eigen naam. De voorste, de middelste en de achterste Groenesteeg. Later kregen ze nummers 1 tot en met 6. De Zangeres zonder Naam is hier

Luuk woonde in het voormalige politiebureau, maar vindt het houten hekwerk aan de overkant voor het gebouw van de universiteit 'onbegrijpelijk'.

in de Weverstraat geboren, een zijstraatje dat niet meer bestaat.”

“Dit hele gebied is beschermd stadsgezicht. De nummers 23 en 25 waren oorspronkelijk twee huizen die verheeld zijn met nummer 21. Alle stenen die je nu in de gevel ziet, komen uit het huis en die heb ik zelf afgebikt. Het waren twee onbewoonbaar verklaarde woninkjes. Wij woonden op 21 en toen mochten we dit van de gemeente voor 1 gulden kopen, met verplichting tot afbraak en herbouw. De verbouwing kostte natuurlijk weer ontzettend veel. Het was een ongelofelijk leuke tijd, mensen vonden het fijn om te komen helpen met slopen. Dit is trouwens een van de weinige huizen met een tuintje op het zuiden.”

De Hooglandse Kerk

Mijke: “De Hooglandse Kerk dateert van 1315. Het was eerst een houten gebouwtje. Het had eigenlijk een kathedraal moeten worden, groter dan de Pieterskerk. In 1559 werd besloten dat de bisschopszetel niet naar Leiden ging, maar naar Haarlem. Daarom is het nooit afgebouwd. Ik heb hier heel vaak gespeeld met de kerstconcerten van de Leidse cantorij toen nog onder leiding van Joop Brons. Ik zat ook veel in de Ekklesia. Daar verzorgde ik op zondag de muziek. Er kwamen altijd mensen spelen. In 1987 werd ik dirigent in Oegstgeest en ben ik hier gestopt. Ik kom hier nog wel voor de concerten, bijvoorbeeld voor de Eveningsongs op zondagmiddag, de Anglicaanse vorm van viering. Het maakt niet uit of je nu wel of niet gelovig bent. Het is gewoon schitterende muziek.”

Stadhuis/Ketelboetersteeg

Luuk: “Ik ben een aantal keren bij het carillon geweest van het stadhuis. Mijn vader zit in de stedenband Leiden Torun. Daar hebben ze een beiaardier die af en toen hier naar toe kwam. Het is heel mooi om daar de muziek te horen en over de stad uit te kijken. Als ik hier door dit steegje

loop moet ik vooral aan de de feesten in de stad denken: 3 oktober, Koningsdag en de Lakenfeesten. De dagen daarna hing hier dan nog steeds de stank van bier, kots en van iedereen die hier tegen de muren had staan plassen. Als het niet ging regenen, bleef die lucht hier lang hangen.”

De Zonneveldstraat

Luuk: “Hier in het oude politiebureau heb ik gewoond. De gemeente heeft het aan een investeerder verkocht en die heeft er appartementen in gemaakt. Een aantal grote, maar ook kleinere. Ik had het studiootje van 40 m² aan de voorkant op de begane grond. Een fantastische plek in een fantastisch pand. Ik heb er twee jaar gezeten. Het was ook een mooie uitvalsbasis voor 3 oktober en Koningsdag om er het bier koud te leggen. Iedereen die hier voorbijkomt kijkt er naar. Veel mensen hebben er herinneringen aan. Er staan twee koffers, ter herinnering aan de mensen die in de Tweede Wereldoorlog van hieruit zijn weggevoerd. Het had ook een keer een rol in een aflevering van Baantjer. Waar ik me echt over verwonderde is de overkant, het gebouw van de universiteit, de vroegere instrumentenmakersschool. Onbegrijpelijk dat ze er een houten hekwerk voor hebben gehangen. Misschien dat het zonder dat nog minder uitstraling heeft, maar ik vind het echt onwijs lelijk.”

Ton van Brussel

De ontmanteling van het beschermd stadsgezicht is begonnen

Omdat we ons in Leiden laten besturen door hoogbouwfetisjisten die de stad willen opblazen tot buitenproportionele hoogte heb ik de minister maar eens aangeschoten met het verzoek om Leiden het predicaat 'Beschermd stadsgezicht' af te pakken. Om die eretitel te behouden heeft een voorganger van die minister immers ooit vastgesteld dat de stad goed voor haar historisch stadsgezicht moet zorgen. En dat doet het huidige gemeentebestuur niet. Integendeel: de horizonvervuiling rukt aan alle kanten op.

Hoogbouw wethouder Fleur Spijker (D66) heeft Leiden uitgeleverd aan projectontwikkelaars voor wie niet het oplossen van de woningnood – laat staan de menselijke maat of de skyline van de oude stad – maar het rendement voorop staat. Een koers die, uit politiek opportunisme en als gevolg van een schrijnend tekort aan betaalbare woningen, slaafs wordt gevolgd door PvdA en Groen Links. En dat terwijl elke deskundige haarfijn kan uitleggen dat het bouwen in 6 tot 8 lagen leidt tot de hoogste bouwdichtheid en meer betaalbare woningen oplevert. Hoogbouw in Nederland is gemiddeld 40% duurder is dan laagbouw. Met de Leidse woontorens voor de happy few is dat niet anders.

Opmerkelijk is dat de partijen die nu deel uitmaken van het linkse stadsbestuur in de jaren '70 juist een einde hebben gemaakt aan groteske sloop- en hoogbouwplannen van de toenmalige rechtse coalitie. Wethouder Cees Waal (PvdA) ging voorop in de strijd om Leiden te veranderen van een stad in verval naar de bloeiende stad die Leiden nu is. In zijn boek *De stad en de wethouder* (2017) beschrijft Frits van Oosten de periode Waal (1974-1984) als een keerpunt in de Leidse geschiedenis, en als een tijd van visie en daadkracht die uiteindelijk zou leiden tot de aanwijzing, in 1981, van het grootste beschermde stadsgezicht van Nederland.

Het aanzetten tot de menselijke maat en dwarsbomen van grootschalige ontwikkelingen bracht het gemeentebestuur indertijd ook veelvuldig in conflict met actiegroepen, maar vooral met het grootwinkelbedrijf, de Kamer van Koophandel, projectontwikkelaars en, niet in de laatste plaats, met de universiteit. Een koude oorlog, noemde Waal dat indertijd.

Anno 2021 is de macht van projectontwikkelaars en de dominantie van de universiteit weer helemaal terug, en de enige oorlog die woedt is die tussen het gemeentebestuur en de gewone Leidenaar. De linkse hoogbouwcoalitie heeft niet alleen de aanval geopend op het beschermd stadsgezicht, maar ook op wijk- en huurdersverenigingen en organisaties als Oud Leiden die vroeger nog tot natuurlijke bondgenoot werden gerekend. Naar het schijnt heeft de PvdA, inmiddels het Partijtje van de Arbeid, het toenmalige Plan van Actie voor de Stadsvernieuwing van wethouder Waal laten herdrukken... om de billen mee af te vegen.

Opmerkelijk is dat juist het CDA kritische vragen stelt over beïnvloeding van het inspraakproces voor het omstreden hoogbouwproject aan de Willem de Zwijgerlaan of over waarom de gemeente zo hard loopt voor sommige projectontwikke-

laars. Fleur Spijker heeft die vragen al beantwoord voor ze gesteld werden. In 2016. Op de website van Rijnstreek Business verklaart de hoogbouw-wethouder, toen nog partner bij TK Advocaten, dat zij de gemeente vooral ziet als een bedrijf dat projectontwikkelaars ten dienste staat: “De lokale overheid helpt projectontwikkelaars dan te bekijken hoe ze hun plan voor elkaar kunnen krijgen. Dat wordt een enorme mentaliteitsverandering.”

Vijf jaar later kunnen we vaststellen dat het paard van Troje woord heeft gehouden: mild zijn voor projectontwikkelaars, spijkerhard voor de gewone Leidenaar. Inmiddels wemelt het van de plannen om torenflats te bouwen op de schil van de historische binnenstad, worden huurders door de universiteit uit hun huizen gedreven, ‘moderne monumenten’ (Belastingkantoor, Stadsbouwhuis) straks

gesloopt, wijkverenigingen gebruuskeerd en de inspraak verkracht. Met een bijna ondraaglijke schijnheiligheid wordt de ene gebiedsvisie na de andere gepresenteerd onder de noemer ‘Samen maken we de stad’, maar de werkelijkheid is dat de tegenmacht in Leiden door het stadsbestuur wordt geschoffeed op een wijze waaraan de regering in Den Haag nog een puntje kan zuigen. En, zoals dat gaat met een glijdende schaal, zijn er ook al plannen om de hoogte in te gaan binnen de singels. Bovenop de Haarlemmerstraatgarage komen drie extra verdiepingen. De ontmanteling van het beschermd stadsgezicht is begonnen. Het verval van de stadsvernieuwing zichtbaar. Leiden heeft voor het eerst sinds de jaren ‘60 van de vorige eeuw weer een wethouder van stadsvernieling.

Jan Rijsdam

Lave émaillée: geglazuurde straatnaambordjes in Leiden

In het vorige nummer schreven we al over een speciaal soort straatnaamborden, waarbij het zeer sterke en duurzame lavasteen werd gebruikt. De lavaplaten konden in alle gewenste formaten worden gezaagd en waren geschikt om in een oven geëmailleerd te worden.

Leiden is met het gebruik van geëmailleerde lavasteenborden zeker niet uniek. Op 3 maart 1885 schreef een zekere François Gillet, fabrikant van Lave émaillée in Parijs, aan de toenmalige stadsarchitect van Middelburg dat hij dit materiaal in Nederland voor het eerst in Nijmegen met succes had geïntroduceerd. Een zekere Luther was de Nederlandse handelsvertegenwoordiger van Gillet.

Het is aannemelijk dat Luther ook een belangrijke inbreng had in de juiste spelling van de namen op de borden. De Fransen bleken moeite te hebben met de kapitaal lange IJ, die ze met Y wilden duiden. Het lava straatnaambordje Van Speykstraat, dat op twee plaatsen voorkomt, is zo'n voorbeeld van onzorgvuldigheid. In deze straat komt men ook de latere plaatstalen versie Van Speijkstraat tegen. De lavabordjes zijn om onduidelijke reden met rust gelaten of zijn wellicht aan de aandacht ontsnapt.

In datzelfde jaar 1885 vond een internationale tentoonstelling – voor het eerst in België – te Antwerpen plaats en foto's tonen aan dat dergelijke geëmailleerde lavaborden ook toen al in het straatbeeld aanwezig waren.

Onderzoek naar techniek

Onder de chemici die de middelen ontdekten om lava te emailleren, onderscheidde Ferdinand

Mortelèque (1773-1842) zich en hij slaagde er in de periode van 1826 tot 1830 in om op lava echte schilderijen met genuanceerde kleuren te maken. De belangrijkste kwaliteit was een opmerkelijke weerstand tegen slecht weer, vorst en zuren.

De glazuurlaag die we email of emaille noemen bestaat uit een mengsel van kwarts, borax, veldspaat en kaolien, met hieraan toegevoegd een pigment. Smelt je deze materialen in een oven, dan kan de aldus ontstane gemengde substantie op een voorwerp zoals bijvoorbeeld lavasteen worden gebrand. Dit proces wordt al ruim tweeduizend jaar toegepast. De Franse stad Limoges en het Belgische Luik maakten al in de middeleeuwen furore met hun ontwikkelde en vergevorderde emaille-toepassingen.

Het initiatief kort na 1830 om natuurlijke lava van de vulkanen van Auvergne (Centraal Massief, Frankrijk) te gebruiken behoort aan de uit Volvic afkomstige Gaspard Chabrol. Hij was de eerste die bedacht lava te gebruiken voor borden en straatnummers. Van het hieruit voortvloeiende bedrijf, dat door een zekere Pierre Hachette, de schoonzoon van Mortelèque, werd bestuurd, was de productie van de straatnaamborden maar een bescheiden deel onder de overige vooral decoratieve toepassingen.

Met de beroemde architect Guimard was intussen een samenwerking aangegaan. Hector Guimard (1867-1942) is o.a. beroemd vanwege de op lava

Hector Guimard en Eugene Gillet, vestibule van het Coillothuis, detail van een natuurlijk lavapaneel geëmailleerd met rusticling, 14 Rue de Fleurus in Lille, 1898-1900.

Detailopname van het vulkanisch uitvloeiinggesteente op de achterzijde van een geëmailleerd straatnaambord. Foto Jerry Driesen, 2011.

toegepaste decoratieve emailleertechniek bij ingangen van de Parijse metro en wordt beschouwd als de belangrijkste architect van de Franse Art Nouveau-beweging.

In 1847, na de dood van Hachette, kwam zijn leerling François Gillet in beeld; hij nam het bedrijf over en opende een nieuwe werkplaats aan de Fénelonstraat 9, dicht bij de kerk van St. Vincent de Paul in Parijs.

In 1878, op de 3de Wereldtentoonstelling in Parijs, ontving François Gillet voor zijn emailleertechniek een gouden medaille. Het bedrijf richtte zich op het vervaardigen van allerlei decoratieve elemen-

ten, zoals op hardinterieurs, tafelbakken, tegels en friezen voor het decoreren van vestibules, gevels, badkamers of wintertuinen, evenals architectonische elementen, plantenbakken, fonteynen, enz. en... straatnaambordjes.

In 1882 innoveerde François Gillet door de gereconstitueerde lava te creëren waarvoor hij een octrooi kreeg. Hij kocht in 1885 een fabriek in La Brèche, gelegen in een industriegebied van Saint Denis, waarheen de ovens verplaatst werden.

Alleen het hoofdkantoor en een paar werkplaatsen bleven achter in de Rue Fénelon.

François Gillet prees zijn materiaal aan als onverwoestbaar, bestendig tegen vorst en vochtwisselingen en uiterst zuurbestendig. Als topreclame voerde hij aan dat zijn Parijse bordjes vanaf 1831 er nog

net zo netjes, glanzend en leesbaar waren alsof ze net geplaatst waren. Daarmee was aangetoond dat zijn Lave émailléé-bordjes veel langer meegingen dan borden van klei waar het glazuur van afsprong of de blikken bordjes waar het mooie maar kort stand hield omdat die wegroesten.

Met de kennis van nu weten we dat ook deze ingemetselde straatnaamborden met breuk en craquelé-vorming wel degelijk kwetsbaar zijn. Het kan niet anders dan dat de poreuze lavasteen ontvankelijk is voor insijpelend hemelwater, wat op lange termijn nefaste gevolgen zal hebben voor zowel de steenplaat als de emaille-laag.

In 1889 overleed François Gillet, waarna zijn zoon Eugène Gillet (1859-1938) werd geroepen om het bedrijf over te nemen. Hij streefde dezelfde activiteit na als zijn vader door de fabricageprocessen te perfectioneren. In het bijzonder kreeg hij in 1897 een octrooi ter verbetering van de kwaliteit van het glazuur (emaille). Er zijn geen aanwijzingen dat dit emailleer-procedé elders heeft plaatsgevonden dan alleen in Parijs/Saint Denis. Deze specialiteit om uiterst duurzaam materiaal te produceren, maakt het aannemelijk dat geen kale platen lavasteen werden verhandeld, maar compleet met tekst geëmailleerd geleverd.

In navolging van steden als Parijs, Lyon, Versailles, Le Havre, Calais, Cherbourg, Le Mans, Boulogne, Lille, Roubaix, Duinkerken, Gent en in Nederland Nijmegen, Arnhem en 's-Hertogenbosch heeft ook Middelburg deze lavaborden ingevoerd. Gezien

Oproep

Het antwoord op de vraag hoeveel straatnaambordjes van lavasteen er in Leiden overgebleven zijn, valt niet gemakkelijk te geven. De doorsnee Leidenaar was het ook nooit opgevallen dat een speciaal soort straatnaambordje van lavasteen ons straatbeeld siert. Hiervoor is in het maartnummer een actie gestart. Inmiddels zijn er meer dan 150 exemplaren gespot. Belangrijkste kenmerk is de ingemetselde toestand (geen schroeven, geen onderschrift). Informatie over vondsten bij voorkeur met twee foto's (close-up en één van de gevel) is welkom bij de Commissie Geveltekens (e-mail: kompiet82@gmail.com).

de overeenkomst in uiterlijk en lettertype is het heel aannemelijk dat ook Leiden kort na 1885 tot aanschaf van Gillet 'lava-borden' is overgegaan. Voor de aanschaf van die lava-bordjes werd in 1887 een kostprijs van f 4,50 in rekening gebracht. Deze prijs is vergelijkbaar met de f 4,35 die in 1886 voor Antwerpen gold.

De inventarisatie

Bij het inventariseren van de overgebleven lava-borden in Leiden zou het kunnen dat er in de loop van de tijd een aantal is verdwenen of bedekt met een ander type bord, zoals van geëmailleerd plaatstaal. Dit materiaal kwam in 1930 enorm in opmars door de grootste producent, de fa. Langcat in Bussum.

Een soortgelijke ontwikkeling vond in Antwerpen plaats. Vanaf juni 1946 werd aldaar voorgoed afgezien van de geëmailleerde lavaplaten wegens hun hoge kostprijs, die ongeveer tienmaal (!) meer bedroeg dan een bord van verglaasd plaatstaal. Kennelijk had men toen al enige ervaring met plaatstalen borden opgedaan.

In 1955 waren er in Leiden nog veel aluminium-bordjes met wit of rood gemoffelde letters in het straatbeeld, die niet duurzaam waren. De daarnaast voorkomende Leidse lavasteen borden zijn inmiddels beschermd en hebben een informele monumentale status, waarmee deze beschouwd kunnen worden als waardevol cultureel erfgoed.

Vele jaren later, in 2016, kwam de aankondiging van de gemeente om 600 stuks straatnaambordjes voor €170.000 aan te schaffen en te plaatsen. Wat de impact hiervan is geweest voor het behoud van de lavaborden, is onduidelijk. Volgens het college pasten de nieuwe bordjes beter bij het historische karakter van de binnenstad, dat wil zeggen alles in hoofdletters en een onderschrift als aanvulling met info over de straat.

Thijs de Vries

Willem Hogendoorn

Stel je eens kort voor.

"Ik ben Willem Hogendoorn, 66 jaar, geboren in Bergambacht en nu wonend in Leiderdorp. Ik ben getrouwd met Wilma en heb twee dochters en vier kleinkinderen. Ik ben op mijn zestigste met prepensioen gegaan nadat ik 42 jaar met veel plezier bij de politie heb gewerkt."

Hoe ben je bij HVOL terechtgekomen?

"In 2016 ontstond bij mij het plan om stadswandelingen in Leiden te gaan geven en ben ik me gaan oriënteren op waar ik 'kennis over Leiden' het beste kon opdoen. Ik schafte een aantal boeken aan en in 2017 werd ik lid van de Historische Vereniging Oud Leiden. Toen de secretaris Adriaan Brandenburg bij mij het welkomspakket kwam bezorgen, maakte hij mij erop attent dat er bij diverse commissies nog vacatures waren. De Promotiecommissie sprak mij wel aan en daar heb ik me toen aangemeld."

Wat doe je precies?

"Als lid van de Promotiecommissie was ik regelmatig bij lezingen om entreegeld te innen, informatie te verstrekken over de vereniging en als men nog geen lid was dan spoorde ik hem of haar aan om lid te worden van onze vereniging. In 2019 werd er een coördinator hiervoor gezocht en omdat ik een goede klik had met mede-commissielid Bart Devilee spraken wij af om dit samen te gaan doen. Dat hield de extra activiteit in dat wij moesten zorgen dat de verenigingsstand bij lezingen bemenst werd en het wervingsmateriaal daar aanwezig was. Eind vorig jaar werden Bart en ik gevraagd of we de boekenverkoop van de vereniging erbij wilden gaan doen. Dat leek ons ook wel leuke uitdaging. Het aanbod van

de boeken staat op de website van HVOL onder <https://www.oudleiden.nl/publicaties/publicaties-te-koop-via-hvol> en maandelijks worden er in de digitale nieuwsbrief een paar boeken specifiek benoemd. Deze zijn te bestellen via winkeltje@oudleiden.nl.

"We hebben dus eigenlijk een webwinkel. Mijn taak hierin is om de bestellingen te verwerken en te regelen dat de boeken betaald en bezorgd worden. Ik maak het de klant zo gemakkelijk mogelijk. Je kunt betalen met een bankoverschrijving, contant of via de pin. De klant mag ook kiezen of de bestelling opgehaald wordt, via de post wordt bezorgd (met portokosten) of

dat ik het (gratis) langs kom brengen (in Leiden en omgeving). Dat bezorgen vind ik wel leuk. Ik doe dat op de fiets en zo zie ik regelmatig onbekende straten en ontmoet ik onbekende mensen, die vaak heel aardig en verrassend blijken te zijn. Het verrijkt mijn (pensionado) leven. We doen het nu zeven maanden en er zijn al ruim honderd boeken en honderdveertig jaarboekjes verkocht. Daarnaast nog een flink aantal HVOL-kalenders en setjes Leidse ansichtkaarten. Lekker bezig dus!”

Hoe vind je het dat je dochter in het bestuur zit?
“Alleen maar leuk. En ook leuk dat ze mij interviewt voor deze rubriek.”

Welke vrijwilliger moeten we de volgende keer uitlichten?

“Dan kies ik voor Maarten Mentzel, hij is lid van de commissie Historisch Karakter van de Stad. Echt iemand die out of the box denkt.”

Marleen Hogendoorn

Boekbesprekingen

Speurtocht rond graven in Pieterskerk

Leidsch Dagblad-journalist Wilfred Simons publiceerde eind december 2020 twee artikelen over de stoffelijke resten die in de loop der eeuwen in de Pieterskerk een laatste rustplaats kregen. Ze zouden tijdens de grote restauratie van 1978-1982 zijn herbegraven op begraafplaats Groenesteeg. Maar volgens stichtingsvoorzitter Lodewijk Kallenberg kán dat verhaal niet kloppen omdat de begraafplaats vol was en in 1975 werd gesloten.

In datzelfde jaar kwam de stichting Pieterskerk Leiden bijeen om de kerk over te nemen van de hervormde gemeente. Documenten over de beginjaren werden later overgedragen aan Erfgoed Leiden. Vanaf 2019 zijn ze openbaar en begon Simons er zijn zoektocht. In de bewuste vergadering

Het koor van Pieterskerk – gezien van bovenaf – met de keldergraven. Foto Leen Nederlof.

was ook amateurhistoricus Robèrt Oomes (1926-2010) aanwezig. Hij bood aan een inventarisatie te maken van de grafstenen in de kerk.

Voor de overdracht in 1976 liet de stichting restauratieplannen maken door het bureau van de Leidse architect Piet van der Sterre (1915-1978). Behalve nieuwe dakleien en glas-in-loodramen werd snel duidelijk dat er ook iets aan de vloer moest gebeuren. Door het voortdurend openen en sluiten van de graven was die in de loop der eeuwen erg ongelijk geworden. De zerkenvloer was bovendien instabiel. Voor een verwarming, in 1977 betaald door het toenamlige ministerie van CRM, moest de vloer open en alle zerken van hun plek. Rondom de preekstoel stond een 'bankenblok' om de slechte akoestiek te verbeteren. Alle

graven daaronder werden verwijderd en de stoffelijke resten geruimd. Waar die terecht kwamen is onbekend.

Negatieve kwalificaties

De stichting vond dat dit 'bankenblok' weg moest maar de Rijksdienst voor de Monumentenzorg lag dwars totdat hoogleraar architectuurgeschiedenis Jan Terwen (1916-1998) met een rapport kwam dat het maar een willekeurige toepassing van de neogotiek was en nog een aantal negatieve kwalificaties. De banken mochten weg en de vloer mocht open. Architectenbureau Van der Sterre-Peetoom begon met het opmeten en in kaart brengen van alle zerken.

Hiervoor had het bureau technisch tekenaar Leen Nederlof in dienst. Al snel kwam hij in contact met amateurhistoricus Robèrt Oomes. Die was vaak in de kerk, omdat hij zichzelf de opdracht had gegeven de zerkenvloer zo exact mogelijk te reconstrueren. Hij zocht informatie over de graven in acht grafboeken en twee registers van de Pieterskerk bij Erfgoed Leiden om die te koppelen aan de zerken. Na eindeloos gepuzzel wist hij welke zerk bij welke grafkelder hoorde. En het lukte hem om negentig procent van de zerken hun oorspronkelijke plek terug te geven. Oomes, leraar wiskunde aan het Agnes College, bezocht na werktijd steevast het gemeentearchief aan de Boisotkade. Hij was één van de oprichters van de Stichting Diogenes en stond aan de basis van de Vereniging Jan van Hout.

In 1979 vroeg de Afdeling Geschiedenis der Geneeskunde van de Leidse universiteit of fysisch antropoloog George Maat er ook onderzoek mocht doen. Met als doel stoffelijke resten van beroemdheden als theoloog Jacobus Arminius (1560-1609), schilder Jan Steen (1626-1679), arts Herman Boerhaave (1668-1738) en natuurkundige Sebald Justinius Brugmans (1763-1819) veiligstellen.

Pieterskerkplein als bouwplaats

In totaal werden 42 graven geopend waarin 209 stoffelijke resten werden gevonden. Onder anderen van hoogleraar anatomie Bernhard Siegfried Albinus (1697-1770), Brugmans en in een 'schudkistje' botten die vermoedelijk van Boerhaave waren. Op 3 oktober 1979 kon Leidens Ontzet er nog worden gevierd, daarna ging de kerk op slot en kon de klus beginnen. De nieuwe vloer werd inclusief zandlaag ruim een halve meter dik. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg en Van der Sterre-Peetoom hoopten dat de honingraatachtige structuur van de halfsteens

grafmuurtjes sterk genoeg zou zijn om de betonvloer te dragen. Eerst haalde Van der Hoeven alle zerken met een vorkheftruck uit het schip. Om ze met menie te nummeren en op te slaan op het Pieterskerkplein, dat als bouwplaats was ingericht. Daarna lagen alle 723 grafkelders in het schip in het zicht.

Het waren volgens Leen Nederlof 'nette kelder-tjes' van gemiddeld een bij twee meter, twee meter diep en gemaakt van gepleisterde halfsteens muurtjes. Onder leiding van Hansje Suurmond-van Leeuwen was er ook een Archeologische

Robèrt Oomes overlegt met zijn vrouw terwijl Leen Nederlof aan de slag is met de grafzerken. Foto Annette Donker.

Begeleidingscommissie actief. Zij had vooral belangstelling voor de vroegste bouwgeschiedenis van de kerk en er werd een leistenen vloer gevonden die waarschijnlijk afkomstig was van de Grafelijke Kapel uit 1121. Oomes was actief met het opmeten van grafkelders om te controleren of de zerken op, en bij elkaar pasten.

Er waren ook knekelputten die tot de rand gevuld waren met ribben, ellepijpen, dijbenen en ook schedels. Omdat de vloer veel hoger zou komen te liggen dan de oude werd in 1980 besloten alle bovenkanten van de grafmuurtjes af te slaan en het puin in de grafkelders te gooien. Daarna werd er voor 120.000 gulden zand in de kerk gestort wat een goede fundering voor de betonvloer vormde. Niemand klaagde dat zo een unieke middeleeuwse constructie werd vernield. Ook districtshoofd C.J. Bardet van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg niet.

Souvenirjagers

In een grote container op het Pieterskerkplein lagen voor tijdelijke opslag onder meer schedels en beenderen. Een deel werd in nachtelijke uren meegenomen door souvenirjagers. Met de rest werden vanaf 1980 de grafkelders weer gevuld. En kon Leen Nederlof de zerkenvloer reconstrueren zoals die er vóór 1860 uitzag. In datzelfde jaar vroeg hoogleraar Geschiedenis van de Geneeskunde Antonie Luyendijk-Elshout (1921-2006), die nauw betrokken was bij collectiebeheer van het Anatomisch Museum, zich af wat ze moest met de stoffelijke resten die George Maat voor haar instituut had verzameld. Luyendijk vroeg de stichting in de Pieterskerk een crypte in te richten voor de resten van de prominenten. Het stichtingsbestuur met voorzitter Cees Goekoop (1933-2011) vond dat een goed idee. Ambitieuze plannen maar uiteindelijk bleef het

bij een bestaande grafkelder in het koor. Maat zorgde voor wetenschappelijk verantwoorde kunststof dozen.

Op 5 mei 1982 kon de Pieterskerk feestelijk worden heropend. Maar de graven waren onherstelbaar beschadigd en stoffelijke resten door elkaar gehusseld. Ton Boon, van 1989 tot en met 2009 directeur van de Pieterskerk herinnert zich de crypte als een bonte verzameling koelboxen, koelkastdozen, kartonnen dozen en plastic zakken op schappen langs de muur. Hij liet de resten in 1989 inspecteren door de Leidse hoogleraar Geschiedenis van de Geneeskunde Harm Beukers (1946-2020) en hoogleraar Bijbelwetenschap Henk-Jan de Jonge. Die stelden vast dat botresten door een onjuiste klimatologische omgeving waren verkruimeld.

Ze werden overgebracht naar het Anatomisch Museum, onderdeel van het LUMC. Volgens oudwoordvoerder Jochem van Laar heeft het LUMC een klein aantal botresten in beheer. Van wie wil hij niet zeggen. Het Anatomisch Museum heeft ze in bruikleen, ze liggen verpakt in plastic in een depot en zijn volgens Van Laar vrijwel geheel vergaan. De VIP-crypte is bij het huidige directie van de Pieterskerk in de vergetelheid geraakt. Sinds de overdracht is er vrijwel niemand meer geweest.

Het boekje is geïllustreerd met tekeningen van Eric Coolen.

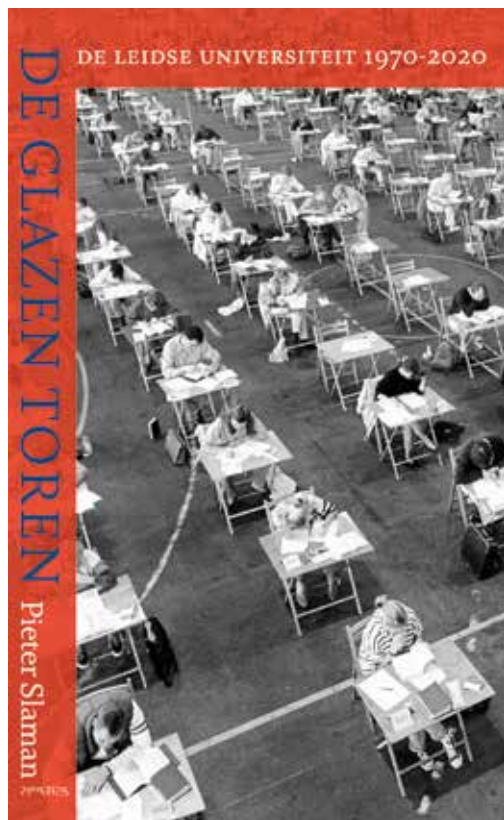
Het mysterie van de graven in de Pieterskerk – Wilfred Simons – Uitgeverij Ginkgo – ISBN 978 90 71256 94 3 – 48 pagina's – Verkoopprijs 7,95 euro

Bram van Leeuwen

Van Ivoren naar Glazen Toren

Universiteit bouwt voor steeds meer studenten

In de vorige uitgave van *Oud Leiden Nieuws* stond de recensie van het vierde en laatste deel van *Groepsportret met Dame*. Auteur Willem Otterspeer beschreef in die serie de geschiedenis van de Leidse universiteit van 1575 tot 1975. Het slotdeel werd op 8 februari gepresenteerd tijdens de diesviering en het afscheid van rector en collegevoorzitter Carel Stolker (2013-2021).

Boekomslag met het tentamen rechtsgeleerdheid in Groenordhallen in 1990. Ontwerp Tessa van der Waals.

In diezelfde bijeenkomst werd ook *De Glazen Toren* van Pieter Slaman ten doop gehouden. Het boek sluit aan op het vierluik en belicht de periode van 1970 tot 2020. De 34-jarige Slaman, gepromoveerd bij Otterspeer en nu onderwijs- en beleidshistoricus, hielp zijn leermeester met het verzamelen van materiaal voor 'De strategie over de aanpassing' dat de periode 1875 tot 1975 beslaat. Hij wijdde zich vervolgens aan een boek over de meest recente Leidse universitaire historie.

De uitgave is opgesplitst in zes hoofdstukken met als kernthema's: onderzoeken, onderwijzen, studeren, bestuderen, bouwen en identificeren. De titel is symbolisch voor de grotere openheid die tot verbeteringen leidde maar ook nadelen had. Het is een variant op 'De Ivoren Toren', het beeld van een gesloten en hooghartige vesting, dat lang aan de universiteit kleefde.

In het begin van de beschreven periode was de slag om een democratisch universiteitsbestuur in volle gang. In mei 1969 werd het Academiegebouw in bezit genomen door protesterende studenten en kreeg de Gewelfkamer de functie van permanent discussiecentrum. Een jaar later volgde een heel weekeinde sociaal bewogen discussie met spandoeken in een volle Pieterskerk. Uiteindelijk was het de overheid die medewerkers en studenten meer invloed gaf. 'Niet de lokale 'aksie',

Cortège op dies natalis van 2020 met drie oud-rectoren Lammert Leertouwer (1991-1997), Paul van der Heijden (2007-2013) en Douwe Breimer (2001-2007).

maar de radicale Wet op de Universitair Bestuurs-hervorming (WUB) werd volgens Slaman de erfenis van de revolutie. Die wet gaf studenten en staf een vergaand medebeslissingsrecht op centraal universitair niveau. Daarna doofde het revolutionaire vuur. De meeste studenten wilden niets meer weten van politieke acties. Idealisten en radicalen verdwenen uit beeld. 'Jonge socialisten en liberalen hieven samen het glas', meldt Slaman. Midden jaren negentig werd de macht van bijvoorbeeld de universiteitsraad weer grotendeels ingeperkt.

In de jaren tachtig had de universiteit een ander groot probleem: mega-bezuinigingen vanuit Den

Haag. Universiteitsbestuurders bepaalden welke afdelingen moesten sneuvelen. De Leidse farmacie ging daarbij verloren, wat tot sterk protest leidde. Als compensatie kreeg Leiden de mogelijkheid om een opleiding in de biofarmaceutische wetenschappen op te zetten. 'Zo kon de universiteit aanhaken bij de stormachtige ontwikkelingen' in dat vakgebied. Slaman beschouwt 1970 als kantelpunt in de universitaire geschiedenis. In het volgende decennium droogde de economische overvloed op. De universiteit koos ervoor dat geld alleen naar de best presterenden ging.

Met de invoering van de royale basisbeurs konden studenten in 1986 nog goed rondkomen. Maar

twee jaar later gooide de harmonisatiewet roet in het eten. In rap tempo werden collegegelden verhoogd en prestatie-eisen aangescherpt. De tempobeurs (1993), prestatiebeurs (1995) en het studievoorschot (2015) namen volgens Slaman studenten financieel in de tang. Een nieuw fenomeen werden de betaalde bijbaantjes waartoe steeds meer studenten zich genoodzaakt zagen. Ze werden opgezadeld met studieschulden die tot op de dag van vandaag tot protesten leiden. Een ander knelpunt was het bindend studieadvies (BSA). Wie niet in het eerste jaar de helft van het aantal vereiste punten haalde, moest vertrekken. Ondanks fel verzet had het ook een gunstig effect. Slaagde

in 1996 zestig procent van de eerstejaars voor die opgave, in 1998 was dat percentage gestegen tot vijftientig.

Studentenverenigingen

In 1972 besloten de vrouwelijke VVSL-studenten samen te gaan in met de 'heren' van het Leids Studenten Corps in de vereniging Minerva. Vijf jaar later werd Xandra van Rhee de eerste vrouwelijke praeses. Naast de traditionele gezelligheidsverenigingen ontstond een woud van nieuwe actie- en werkgroepen. Eind jaren zeventig waren dat er zevenendertig. In 1977 keerde een deel van de leden van Augustinus zich af

P.J. Vethgebouw in 2017 gerenoveerd voor geesteswetenschappen. Gebouwd in 1904-1906 als botanisch laboratorium en Rijksherbarium.

Onderzoekgebouw van de medische faculteit uit 2005 via een loopbrug verbonden met Academisch Ziekenhuis uit de jaren tachtig.

van het 'studentikoze en ballerige' en bepleitte een toegankelijke vereniging voor alle jongeren. Oud-leden richtten Quintus op en namen oude mores en leden over uit de afgedankte Augustijnse boedel. Augustinus zelf raakte de helft van haar leden kwijt. Beide verenigingen zouden volgens Slaman 'elkaar jarenlang naar het leven blijven staan'. Bij de SSR daalde het ledental van 350 naar 190. Nadat grondbeginselen waren gewijzigd weken gereformeerden uit naar Panoplia en evangelische christenen naar Ichtus. Vanaf 1976 steeg het ledental van Minerva naar 3.230 in 1987, een hoogtepunt in de historie. Gezelligheid was ook steeds meer buiten de verenigingen te vinden. Bijvoorbeeld in de bloeiende Leidse horeca met een studenten kroeg als Odessa. Voor buitenlandse studenten was er de Leiden International Students Club. Opgericht in 1959

en in 1998 failliet gegaan door een mislukte verhuizing. Bonden grote verenigingen eind jaren vijftig nog veertig procent van de studenten aan zich. In 2020 was dat aandeel teruggelopen naar twintig procent, ofwel ongeveer 6.500 leden.

Het totaal aantal Leidse studenten daalde van 18.000 in 1989 naar 13.000 rond 2000. Collegevoorzitter Loek Vredevoogd kwam met een nieuwe strategie, getiteld 'Koersen op kwaliteit'. Excelleren was het nieuwe sleutelwoord en het Leidse onderwijs werd steeds vaker gecombineerd met studies elders. Zoals de Zuid-Hollandse alliantie met de TU Delft en de Erasmus Universiteit in Rotterdam, een superuniversiteit met bijna het hele spectrum van de wetenschap en een breed aanbod aan nieuw typen onderwijs. Bijdragen daaraan werden ook geleverd door de Haagse campus-

universiteit voor Governance and Global Affairs die in 1999 werd geopend. Mede als gevolg van de internationalisering groeide het aantal studenten onstuimig in twee decennia naar 31.000 in 2020. In 2019 had een op de vijf Leidse studenten een buitenlands paspoort en er studeren meer vrouwen dan mannen.

Huisvesting

De afgelopen vijftig jaar legde de universiteit een grote bouwactiviteit aan de dag. Enerzijds door restauratie en uitbreiding van bestaande gebouwen. Anderzijds door omvangrijke nieuwe complexen. Koningin Beatrix opende in 1984 het Witte Singel-Doelencomplex, ontworpen door vijf architecten. Het omvatte onder meer de nieuwe Universiteitsbibliotheek aan de Witte Singel en laagbouw voor de alfa's nadat defensie het Doelenterrein had ontruimd. Natuurkundigen en medici trokken naar de Leeuwenhoek, het gebied achter het station Leiden Centraal en grenzend aan Oegstgeest. Als voorposten werden in het hart het Huygens en Gorlaeus Laboratorium gebouwd. De laatste met een collegezaal in de vorm van een futuristische zwevende schotel plaats biedend aan zeventienhonderd toehoorders. In 1985 opende het Academisch Bedrijven Centrum de deuren. Opgezet door celbioloog J.S. Ploem en beleidsambtenaar A. Leistra. Pensioenfonds ABP investeerde er miljoenen en ook de provincie bood financiële steun. Een groot succes dankzij de concentratie van biotechnologie en de ontwikkeling van geneesmiddelen. In feite werd daar de kiem gelegd voor het huidige Bio Science Park. De Leidse biochemicus Rob Schilperoort zorgde als voorzitter van de subsidiecommissie bij het ministerie van EZ voor een grote innovatiesubsidie en bereikte dat twee grote concerns in de VS - Centocor en Molecular Genetics - er een vestiging openden. Nu zijn er meer dan tweehonderd instellingen gevestigd, ruim twintigduizend

banen waarvan zesduizend in bedrijven. Het bracht niet alleen werkgelegenheid maar gaf ook een stoot energie en inspiratie aan universitair onderzoek. Het grootste deel van octrooien op naam van Leidse onderzoekers is ook aan het Bio Science Park te danken. Bovendien gingen inmiddels tweeëntwintig van drieënnegentig Spinozapremies, de hoogste onderscheiding voor Nederlandse wetenschappers, naar Leidse onderzoekers.

Slaman blikt in zijn boek ook in de toekomst. Zo krijgt het Bio Science Park naast de imposante bouwwerken, die er nu verrijzen, straks een nieuwe entree met winkels en restaurants, meer huurappartementen, studentenflats en veel groen. De nieuwe Humanities Campus in het Doelengebied moet in 2029 zijn voltooid. Het Lipsiusgebouw, de Reuvensplaats en huurwoningen hebben dan plaats gemaakt voor grote efficiënte bakstenen blokken met groene duurzame daken. Als verbinding met bestaande universiteitsgebouwen aan de Witte Singel komt een centraal park met nieuwe bruggen. Ook de faculteit rechtsgeleerdheid hoopt het campusideaal te verwezenlijken met een stijlvol Leiden Lawpark rondom het Van der Werfpark. Met klassieke gebouwen als het ingrijpend gerenoveerde en gemoderniseerde Kamerlingh Onnes Laboratorium aan het Steenschuur en straks het voormalige Museum voor Natuurlijke Historie aan de Raamsteeg dat nu nog een particuliere bestemming heeft.

De Glazen Toren. De Leidse universiteit 1970-2020 – Pieter Salman – Uitgeverij Prometheus – ISBN 978 90 4464730 3 – 254 pagina's – Verkoopprijs 24,99 euro.

Bram van Leeuwen

De foto's bij dit artikel zijn van Marc de Haan.

Wandelen langs Leidse industriële historie

Voor wandelaars die zijn geïnteresseerd in de historie van de Leidse industrie heeft het duo Rijkert Knoppers en Conny Kalkhoven een handige gids samengesteld. Het boekje met kaarten en route-informatie voert de voetganger/lezer langs meer dan twintig gebouwen en andere industriële bezienswaardigheden. Van alle bouwwerken worden belangrijke feiten beschreven. De ongeveer negen kilometer heeft station Leiden Centraal als begin- en eindpunt.

STADSWANDELING LANGS INDUSTRIËLE MONUMENTEN IN LEIDEN

Rijkert Knoppers
Conny Kalkhoven

Afstand: 9 km

Vertrek en einde:
NS-station Leiden Centraal
• route op kaart
• routebeschrijving
• informatie gebouwen

Prijs: € 4,95

De lakenindustrie speelde eeuwenlang een belangrijke rol en de bedrijven bepaalden in hoge mate het stadsbeeld. Het begon al in de veertiende eeuw en vooral in de zeventiende eeuw groeide Leiden uit tot het belangrijkste textielcentrum van de wereld. Import van goedkopere stoffen uit

het buitenland, met name Frankrijk en verhuizing naar gebieden met lagere lonen zoals Noord-Brabant, maakten dat Leiden de concurrentieslag verloor en het 'lakenloodje' legde. In de jaren zestig moest het ene naar het andere bedrijf de poorten sluiten. In 1977 vertrok de laatste lakense stoffenfabriek Krantz uit de stad.

Diverse straatnamen herinneren aan de glorie tijd van weleer zoals de Volmolengracht, Wolsteeg en Ververstraat. Aan die laatste straat staat nog steeds een aantal wevershuisjes dat herinneringen oproept aan de Leidse huisnijverheid. Een van de laatste pandjes in oorspronkelijke staat (circa 1560) aan de Middelstegracht 143 is vanaf 2005 ingericht als museum. Compleet met antiek weefgetouw.

Hoewel een aantal fabriekscomplexen ten prooi viel aan de slopershamer, zijn tijdens de wandelroute nog steeds een fraaie bouwwerken te bewonderen. Bijvoorbeeld Clos en Leembruggen langs de Maresingel, waar kort voor de Tweede Wereldoorlog een sajete- en garensponnerij werd gevestigd. In 1978 werd de laatste productieafdeling stilgelegd nadat zeven jaar eerder een flink deel verhuisde naar Veenendaal. Vanaf 2008 siera het pand de naam 'Nieuwe Energie' als bedrijfsverzamelgebouw.

Ander monumentaal pand is dekenfabriek 'De Blauwe Klok' aan de Oude Singel 174-176. De nering van Jan Zuurdeeg en Zoon brandde in 1877

af. Na tijdelijke huisvesting in het pand van Krantz en Zoon verrees in 1910 een nieuw fabrieksgebouw. In 1933 kwam na 128 jaar een einde aan het bedrijf en nam glashandel Van Dam nam er zijn intrek.

De wandelaar wordt ook geleid langs een van de vestigingen van 'concurrent' de gebroeders Van Wijk en Co. aan de Hogewoerd 145-153. In 1862 overgenomen van sajefabriek P. de Geer en in 1910 uitgebreid met een nieuwe vleugel en toren met waterreservoir. In de categorie 'textiel' passeren nog de dekenfabriek van Zaalberg aan de Vestestraat en Van Cranenburg en Heringa aan het Rapenburg 107-111 de revue. En het huidige museum De Lakenhal aan de Oude Singel 32 was tot 1800 de plek waar het lakengilde de balen op kwaliteit keurde.

Het oudste fabrieksgebouw van Leiden staat sinds 1734 aan Langegracht 59-65. Daar zetelde distilleerderij 'De Fransche Kroon', voorheen Hartevelt, die in 1968 werd overgenomen door Bols. In 1971 kocht de gemeente de panden die in 1983 een plekje kregen op monumentenlijst. Andere vertegenwoordiger van de drankensector is de Zuidhollandsche Bierbrouwerij aan de Nieuwe Rijn 82. Het gebouw met de opmerkelijke entree in de vorm van een biervat werd in 1894 gebouwd.

Binnen de stadsmuren waren ook bedrijven actief die nationale bekendheid verwierven. Zoals A.W. Sijthoff, begonnen aan de Oude Vest en later verhuisd naar de Doezastraat, die nieuwe druk- en zettechnieken ontwikkelde en een van de grootste uitgeverijen van Nederland werd. Of Meelfabriek De Sleutels aan de Zijlsingel die in 1884 werd gesticht en in de jaren vijftig van de vorige eeuw ongeveer twintig procent van de nationale meelbehoefte leverde. En Tieleman & Dros, die in 1827 als zeepziederij begon aan de Middelstegracht en Uiterstegracht en naam maakte met blikconserven die tot in Indië werden gegeten.

Wollendekenfabriek Van Wijk. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Wat opvalt in het boekje is hoeveel bedrijfsgebouwen in de loop van de tijd aan volledig andere bestemming kregen. Bij voorbeeld stationsgebouw De Volharding aan de Haven, vertrekpunt van lijndiensten per stoomboot, daarna garage en nu restaurant. Of de broodfabriek Ceres aan de Korevaarstraat die vanaf 1994 onderdak biedt aan woningbouwvereniging. Zijl en Vliet.

'Stadswandeling langs industriële monumenten in Leiden' door Rijkert Knoppers en Conny Kalkhoven, met bijdragen van Joop Gijsman en Cor Smit, is voor € 4,95 te koop bij de Leidse boekhandels en de VVV.

Bram van Leeuwen

'Blue Deal Leiden Waterstad'

Zonder water is Leiden ondenkbaar. Dat gold in de Middeleeuwen, dat geldt in de 21ste eeuw. Veel grachten zijn in de loop der tijd gedempt, maar er is nog steeds een uitgebreid stelsel van waterwegen in en om Leiden. En waar open water voorheen als hindernis voor het verkeer en bedreiging voor de volksgezondheid werd gezien, kunnen we er nu de stad duurzamer, aantrekkelijker en leefbaarder mee maken.

Het Waterambacht Leiden meent dat de kansen die het water in Leiden en omgeving biedt beter benut kunnen worden, wanneer mensen en organisaties meer samen betrokken worden bij het uitwerken van de mogelijkheden. Wij hebben daarom het initiatief genomen voor een Blue Deal Leiden Waterstad: een door alle bij het water in Leiden betrokken mensen en organisaties gedeeld document met uitgangspunten en plannen voor hoe nu en in de toekomst met het water in Leiden om te gaan. Niet alleen met het water in de Leidse binnenstad, maar ook in de andere wijken van Leiden en in de regio.

We richten ons voor de Blue Deal Leiden Waterstad op de inwoners van Leiden, de gemeente, politieke partijen, het hoogheemraadschap, wijkverenigingen, de HVOL en de andere bij het water betrokken partijen. Met hen willen we gezamenlijk uitgangspunten en plannen voor het water voorstellen.

In ons voorstel voor een Blue Deal Leiden Waterstad, te vinden op onze website waterambachtleiden.nl/blue-deal/, geven we een groot aantal zaken aan die wij, en hopelijk ook anderen, belangrijk vinden voor het water in en om Leiden. We inventariseren op basis hiervan bij alle betrokkenen en belanghebbenden hun ideeën en wensen over het water. De resultaten van deze inventarisatie

verwerken we in een meer gedragen voorstel voor een Blue Deal, dat we met alle betrokkenen willen bespreken op een symposium in de Marekerk op 27 oktober a.s. om 15.00 uur. Het is de bedoeling daar te komen tot een agenda voor de komende vijftien jaar.

Sprekers zijn onder anderen dijkgraaf van het Hoogheemraadschap van Rijnland Rogier van der Sande, de Leidse wethouder Ashley North en Jeroen Maters (initiatiefnemer van het Stadslab).

Op de dag van het symposium, 27 oktober, zal tevens de door vrijwilligers van de Stichting Zorg & Vlijt uit Maassluis gebouwde replica van een authentieke trekschuit te zien zijn. De trekschuit, met aan boord de burgemeester van Maassluis Edo Haan, wordt 's morgens verwelkomd in Leiden door onze burgemeester Henri Lenferink.

Aanmelden kan tot 20 oktober op bluedeal@waterambachtleiden.nl.

Jan Wieles

Het symposium is (mede) mogelijk gemaakt door het Fonds voor Cultuurparticipatie. Het Fonds voor Cultuurparticipatie ondersteunt initiatieven die meedoen aan cultuur stimuleren. Website: www.cultuurparticipatie.nl

Excursies

Langs Leidse stegen en in Ter Horst

Vrijdag 24 september, ochtend of middag, wandelexcursie Ter Horst, max. 15 personen per groep (reservedatum 1 oktober)

Startpunt bij restaurant Hof van Duivenvoorde. We beginnen met koffie/thee en gebak met een korte inleiding van Hein Krantz, voormalig directeur van de landelijke Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen. Dus hij weet veel te vertellen over de geschiedenis van de landgoederen en de historische connecties met de stad Leiden. Ter Horst onder Voorschoten vormt samen met Raaphorst en Eikenhorst in Wassenaar de Koninklijke Landgoederen 'De Horsten', eigendom van Koning Willem Alexander.

Ter Horst wordt al in 1258 genoemd als kasteel. Het is dan in bezit van Dirc II van Wassenaar. In 1340 wordt eigenaar Philips IV van Wassenaar, burggraaf van Leiden. Ter Horst blijft in handen van de familie van Wassenaar tot en met Maria van Wassenaar die in 1527 met de Henegouwse graaf Jacob de Ligne trouwt, die ook eigenaar van Zuydwijk is. De laatste telg van de de Lignes is Lamoraal de Ligne, die zijn bezittingen in Holland, waaronder het burggraafschap van Leiden, verkoopt in 1615.

Wat er nu aan park op Ter Horst te zien is, is vooral het resultaat van de verrichtingen van de familie van Ruytenborg/Pauw, die Ter Horst van 1615-1700 in bezit heeft. Het gaat om de classicistische aanleg uit ca 1675, die als een van de oudste in Nederland nog herkenbaar aanwezig is, zoals wij tijdens de excursie zullen zien.

Na de families Sluijsken en de Blocq van Kuffelaar koopt Iman Cau Ter Horst in 1766. Hij en zijn zoon Johan Jacob investeren weer in Ter Horst en vergroten het ook.

Vanaf 1838 is Ter Horst eigendom van prins Frederik der Nederlanden, broer van koning Willem II. Hij koopt tot 1854 ook Raaphorst, de Paauw, Eikenhorst, Backershagen en Groot- Haesebroek. Huis Ter Horst wordt verbouwd tot het huidige neogotische jachtslot.

In 1903 koopt Koningin Wilhelmina De Horsten van dochter Marie van prins Frederik en zo komt het landgoed via achtereenvolgens Juliana en Beatrix bij Willem Alexander terecht.

Jachtslot Ter Horst. Oktober 1985, beeldbank RCE.

De wandeling duurt ongeveer anderhalf uur. De kosten, inclusief koffie/thee en gebak en toegang voor het landgoed, zijn € 9,- voor (duo)leden en €10,- voor introducés.

Zondag 19 oktober, ochtend, wandeling Langs Leidse Stegen

We beginnen bij het Koetshuis de Burcht in Leiden. Onder het genot van koffie/thee en gebak geeft ons aller Piet de Baar een korte inleiding over de te houden wandeling.

Deze wandeling uit 2015 wordt als hommage aan de veel te vroeg overleden Tanneke Schoonheim herhaald. In 2013 en 2014 schreef Tanneke wekelijks een artikel over een Leidse steeg in het *Leidsch Dagblad* en bundelde deze artikelen in

De Pieterskerk-Choorsteeg verbindt de Langebrug met het Pieterskerkhof. Aan het eind van de steeg is een deel van de Pieterskerk te zien. Foto Henk Spek.

een boek. Naar aanleiding van het boek hielden wij toen een wandeling door een aantal van de door haar beschreven stegen. Deze rondleiding was een groot succes.

Leiden heeft een indrukwekkend aantal stegen. In totaal zijn er maar liefst 86 bewaard gebleven, allemaal gelegen binnen de Singels. Ze hebben allemaal hun eigenaardigheden. Waar komt de naam Lombardsteeg bijvoorbeeld vandaan? Waarom heeft Leiden een Schagensteeg? Wie woonde er in de Bouwelouwensteeg? Waar heeft de Spijkerboorsteeg zijn naam aan te danken? Hoeveel Molenstegen waren er vroeger in Leiden? Op deze en vele andere vragen gaan de gidsen u antwoord geven tijdens de rondleiding op 19 september.

De wandeling duurt ongeveer anderhalf uur.

De kosten inclusief koffie/thee en gebak zijn € 11,50 voor (duo)leden en € 12,50 voor introductés.

Inschrijven voor de excursies

Via het formulier op de website www.oudleiden.nl/activiteiten/excursies

Per HVOL (duo)lid kunt u één introducté inschrijven. Heeft u moeite met het invullen? Bel dan 06-12261897 (Patricia van der Lecq). De commissie regelt dan uw inschrijving via de website.

Betalen

Graag direct na de aanmelding de excursiekosten overmaken op bankrekening NL67 INGB 0005 9012 64 t.n.v. Vereniging Oud Leiden. U bent pas definitief ingeschreven na betaling. (Pas op: dit is een ander nummer dan dat waar u de contributie naar overmaakt!). Vermeld bij de betaling uw HVOL-lidmaatschapsnummer, de excursie waarvoor u inschrijft en de naam van uw evt. introducté. Tot 10 dagen voor de excursiedatum kunt u kosteloos annuleren.

Bedrijfsleden

Akerboombouw BV

Alrijne Zorggroep

APEK administraties

Stichting Beheer Begraafplaats Rhijnhof

Rijksmuseum Boerhaave

Breidveste BV

Breidveste BV

Buik en Van der Horst, gerechtsdeurwaarders

Grandcafé De Burcht

Van Cleef Holding

Stichting Confessioneel Onderwijs Leiden

Du Prie bouw & ontwikkeling b.v.

Griffioen Precious Presents vof

De Gunst Juwelier

firma W.P. Hartwijk en Zoon

HBK fiscalisten_accountants_expats consultants

Stichting Hof Meermansburg

Hooglandse Kerk

Hoppezak Kledingverhuur

La Gro Geelkerken advocaten

LEK® makelaars en taxateurs

Macropa BV

de BURCHT

Glas- en Schilderwerken Van Muiden bv

Stichting Pieterskerk Leiden

Brasserie de Poort

Prima Management

Primavera Pers

Rabobank Leiden-Katwijk

Hoogheemraadschap van Rijnland

Rabobank

MBO Rijnland

De Ruyter de Wildt en De Vroom, advocaten

mbo rijn//land

Schulpen Schuim BV

Serviceflat Schouwenhove

Sociëteit Amicitia

Teekens Karstens, advocaten en notarissen

Universiteit Leiden

Van der Valk Hotel Leiden

Veldman Rietbroek Architecten

Universiteit Leiden

Veldman Rietbroek architecten

Museum Volkenkunde

Stichting Werk & Onderneming

Stichting Zeven Leidse Hofjes

Tandartsenpraktijk Zoeterwoudsesingel

Zorgverzekeraar Zorg en Zekerheid

Agenda

26 september

lezing 'De Leidse jaren van Jef Last,' door Rudi Wester

14.30 uur in de Lokhorstkerk

27 oktober

Symposium Blue Deal Waterstad

15.00 uur in de Marekerk

Zie ook waterambachtleiden.nl/blue-deal/

De week van de geschiedenis 2021

30 oktober, 10.30 uur: **Diesviering** in de Hooglandse Kerk

30 oktober, 10.30 uur '**Het volkomen geleerdenleven van Christiaan Snouck Hurgronje**' door prof. Wim van den Doel

31 oktober, 14.00 uur: **De Leidse Salon** in de Bakkerij, Oude Rijn 44b. Thema is de achteruitgang van de Leidse textielindustrie in de 18^e eeuw. Jori Zijlmans, conservator geschiedenis van de Lakenhal, en Sjoerd Ramackers, student geschiedenis, leiden het gesprek in. De aard van de bijeenkomst, een gesprek tussen de deelnemers, brengt met zich dat het aantal deelnemers beperkt is tot maximaal 25.

4 november, 20.00 uur: **P.J. Blok**lezing in het Telders Auditorium, Academie, Rapenburg 73. Olga van Marion spreekt over 'Tophits uit de 17de eeuw'. Enkele van deze tophits of fragmenten daarvan worden gezongen door Margot Kalse, op de luit begeleid door Earl Christy.

5 november, 14.00 uur: **Symposium 'Politiek en democratie 1770-1815'** in de Lokhorstkerk, Pieterskerkstraat 1. Dagvoorzitter prof. Dick de Boer introduceert korte voordrachten over dit thema en er zijn enkele posterpresentaties. Op het najaarssymposium Leidse geschiedenis worden in een aantal 'flitslezingen' en posterpresentaties resultaten van recent historisch onderzoek gepresenteerd. Dit jaar wordt het symposium gehouden dat vorig najaar moest worden uitgesteld, Het thema is 'Politiek en democratie 1770-1815'.

Voor meer informatie over de lezingen en de beperkingen en eventuele aanpassingen in verband met de coronapandemie zie www.oudleiden.nl

Kopij volgend nummer

Het volgende nummer van *Oud Leiden Nieuws* verschijnt begin december. Kopij voor dit nummer kan tot 25 oktober worden gestuurd naar promotie@oudleiden.nl.

Colofon

Postadres:

Secretaris HVOL

Postbus 917

2300 AX Leiden

tel 06-20211908

E-mail: info@oudleiden.nl

rekeningnummers voor:

- contributies/schenkingen:

NL06 RABO 0322 8362 20

- betaling excursies:

NL67 INGB 0005 9012 64

Website: www.oudleiden.nl

Beeldbank: <https://oudleiden.nl/collecties/beeldbank>

collecties/beeldbank

KvK-nummer 40445843

ANBI-nummer 804311912

ISSN-nummer 2214-353X

Redactie Kwartaalblad

Ton van Brussel

Bram van Leeuwen

Marleen Hogendoorn

E-mail redactie:

promotie@oudleiden.nl

Opmaak: Christine van der Ven,

Voorschoten

Productie: Nautilus, Leiden